

В. О. ДЕСЯТНИК

Володимир Олексійович Десятник, кандидат юридичних наук, професор Київського університету права НАН України, адвокат

КРИТИЧНО-ПРАВОВЕ МИСЛЕННЯ

«Емпіричну науку можна охарактеризувати наступним чином: у тій мірі, в якій наукове висловлювання говорить про реальність, воно має бути спростовуваним, а в тій мірі, в якій воно не спростовуване, воно не говорить про реальність. Теорія, що не спростовувана ніякою мислимою подією, є ненауковою. Неспростовність є не перевагою теорії (як часто думають), а є її недоліком.»

Карл Поппер (1902–1994)

Вітчизняна юридична наука усіх рівнів здійснює безперспективні спроби виявити, розкрити сутність, справжню природу правових явищ, їх приховану реальність*, сформулювати їх поняття, визначити значення усіх правових термінів** та створити на їх підставі досконалі, достовірні, точні, логічно несуперечливі правові концепції, надійні теорії і системи. Водночас, ці спроби ускладнені тим, що вони відбуваються за допомогою природно-правового та позитивно-правового способів мислення, які є діаметрально протилежними, їх суперництво пронизує всю історію філософсько-правової думки¹. Безперспективність цих спроб полягає в тому, що вітчизняна юриспруденція традиційно вважає ці типи праворозуміння діалектичною єдністю протилежностей², сутнісними протиріччями, які є внутрішньою рушійною силою розвитку теорії права³. Проте, вітчизняна юриспруденція не враховує сучасних досягнень логіки та методології науки про те, що примирення із суперечностями обов'язково призводить до відмови від критики, адже критика призначена для виявлення суперечностей в теорії^{4***}. Основні типи праворозуміння ґрунтуються на протилежних напрямках в загальній теорії пізнання, якими є раціоналізм та емпіризм; вони, як зауважує Б. Рассел, існували поруч ще з часів зародження грецької цивілізації, і щоразу, коли здавалося, що один із цих напрямків стає абсолютно домінуючим, це призводило через реакцію у відповідь до нового спалаху протилежного⁵. З точки зору раціоналізму справжній філософ повинен вміти «влочити» ті рідкісні ідеї, що привертають розум своєю прозорістю, ясністю і виразністю, – словом, «самоочевидні» ідеї. З цієї точки зору можна будувати пояснювальні наукові теорії без всякого звернення до досвіду, просто силою власного розуму, оскільки всяке розумне висловлювання повинно бути вірним описом фактів. Більш вдалою назвою для неї був би інтелектуалізм. На противагу цій теорії, емпіризм стверджує, що тільки досвід дозволяє нам судити про істинність або хибність наукової теорії. Чистий розум як такий, згідно емпіризму, ніколи не може встановити істину про факти: щоб сформулювати таку істину, ми повинні вдатися до спостереження і експерименту⁶.

У середині ХХ ст. видатний австрійсько-англійський філософ, логік, методолог Карл Поппер (1902–1994), нагадавши про ці суперечності між раціоналізмом та емпіризмом, слушно зазначив, що ці суперечності не додають філософії особливої честі. Натомість, він запропонував методологічну концепцію як синтез та альтернативу класичному раціоналізму, класичному емпіризму та його пізнішої версії – позитивізму, яку він назвав критичним раціоналізмом****.

Отже, завданням цього дослідження є спроба спрощеного, лаконічного викладу теорії критичного раціоналізму з метою викликати критичне обговорення правознавцями можливості використання її вітчизняною юридичною наукою усіх рівнів для розгляду конкретних не лише теоретичних, а і практичних правових проблем.

© В. О. Десятник, 2014

* Про методологічний есенціалізм див. мою статтю «Методологія давньогрецьких філософів та сучасна філософія права» // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 4, особливо, мою статтю «Методологічний есенціалізм та юридичне мислення» // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 1.

** Про критику методу визначень Арістотеля та вимоги встановити значення усіх термінів див. мою статтю «Критика методу визначень Арістотеля та сучасна юридична наука» // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 2.

*** У статті «Що таке діалектика?» К. Поппер аргументовано критикує діалектичну логіку Гегеля. Діалектики помиляються, що немає потреби уникати суперечностей. Прихильники діалектики вчиняють замах на закон несуперечності формальної логіки, який стверджує, що два суперечливих один одному висловлювання не можуть бути істинними одночасно. З двох суперечливих висловлювань можна вивести будь-яке висловлювання. Твердження діалектиків, що суперечності неминучі, призводить до небезпечної помилки, оскільки так звана плідність суперечностей, є просто результат нашого рішення не миритися з ними (дотримуючись закону несуперечності). Воно небезпечне, оскільки думка, що від суперечностей позбавлятися не слід, з необхідністю приводить до кінця і науки і критики. – В.Д. (Проблема діалектики як теорії розвитку права та як юридичної логіки потребує окремого ґрунтовного дослідження. – В.Д.)

**** Назву критичний раціоналізм К.Поппер вважав невдалою, адже вона може створити враження догматизму. – В.Д.

1. Головна ідея концепції критичного раціоналізму та її поширення на методологію юридичної науки. На погляд українського філософа Д. Сепетого, головна ідея концепції критичного раціоналізму полягає в тому, що пізнання здійснюється не шляхом індукції від окремих спостережуваних фактів до загальних положень (як вважають прихильники класичного емпірицизму та позитивізму) і не шляхом дедукції з найзагальніших самоочевидних і безсумнівних істин чистого розуму (як вважають представники класичного раціоналізму), а шляхом *проб та усунення помилок, припущень та спростувань, висунення гіпотез та їх раціональної критики*; ця ідея виражається поняттям *гіпотетико-дедуктивного методу* і передбачає також відмінне від класичного розуміння поняття раціональності⁷, просто класичні теорії пізнання неправильно тлумачили саму ідею раціональності. Раціональність, з точки зору К. Поппера, не пов'язана з жодними гарантіями істинності або високої ймовірності⁸. Тут йдеться про раціоналізм у найширшому смислі – не як протилежність емпірицизму, а як протилежність ірраціоналізму⁹.

Якщо головну ідею концепції критичного раціоналізму *пробно* поширити на методологію вітчизняної юридичної науки, то її можна назвати теорією критично-правового розуму, а також можна сказати, що критично-правове мислення полягає в тому, що наукове юридичне дослідження може здійснюватися не завдяки вкрай поширеному серед юристів-позитивістів індуктивному методу і не з допомогою популярного серед прихильників природно-правового мислення чистого дедуктивного методу, а використовуючи науковий метод проб та усунення помилок, припущень та спростувань. Отже, *пробно* висунута методологічна концепція критично-правового мислення* є синтезом та альтернативою основним типам праворозуміння, тобто «діаметрально протилежним» теоріям природного права та теоріям позитивного права.

2. Відмінність критичного раціоналізму від класичного емпірицизму, позитивізму та класичного раціоналізму. Російський філософ І. З. Шишков вказує на те, що розбіжність К. Поппера з позитивістської традицією простежується по лінії ставлення до проблеми обґрунтування знання. Позитивізм вірить в можливість достовірного знання. Цей метафізичний міф про існування достовірних підстав знання і лежить в основі методології, якої слідує також позитивістська традиція на всіх етапах розвитку.

Дотримується цієї традиції і сучасна вітчизняна юридична наука. М. С. Кельман дійшов висновку, що сучасна наука може розглядатися як діяльність з виробництва об'єктивного, достовірного, перевіреного, обґрунтованого і т.д. знання¹⁰. С. С. Сливка вважає, що методологія забезпечує отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища¹¹.

К. Поппер ж у цьому відношенні належить до зовсім іншої, прямо протилежної, традиції, стиль якої визначається такими фундаментальними положеннями, як *ідея погрішимості людського знання*^{12**}. Сам К. Поппер під «вченням про погрішимість» розуміє погляд про визнання двох фактів: по-перше, що ми не застраховані від помилок і, по-друге, що прагнення до Достовірності (або навіть до високої ймовірності) помилкове. Однак звідси не випливає, що було б помилковим прагнути до істини. Навпаки, поняття помилки має на увазі поняття істини як зразок, якого ми, втім, можемо не досягати. Визнання погрішимості знання означає, що, хоча ми можемо жадати істини і навіть здатні виявляти її (К. Поппер вірить, що в багатьох випадках це нам вдасться), ми проте ніколи не можемо бути впевнені остаточно, що дійсно володіємо істиною. К. Поппер підкреслює, що вчення про погрішимість не дає ніяких приводів для скептичних висновків. У цьому неважко переконалися, якщо замислитися про те, що всі відомі з історії приклади людської погрішимості, враховуючи всі відомі *прикладні судових помилок* (курсив мій – В.Д.), є віхами прогресу нашого пізнання¹³.

Різне трактування позитивістами і критичними раціоналістами природи знання зумовила їх розбіжність в розумінні способів досягнення знання. Так, досконале, достовірне знання, яке вважалось ідеалом класичної, зокрема, позитивістської, методологічної традиції, мало у своїй основі індуктивістську методологію. Застосування індуктивного методу розглядалось навіть як критерій науковості. У ХХ столітті вдале рішення цієї проблеми було знайдено К. Поппером. Воно полягало, насамперед, в твердженні про принципову неможливість індукції. Вихідною точкою його було положення про існування логічної асиметрії між підтвердженням та спростуванням, що означає: якщо загальні висловлювання не можуть бути доведені, проте їх можна спростувати. І. З. Шишков це рішення назвав коперніковим переворотом критичного раціоналізму в сучасній методологічній свідомості. Якщо раніше вважали, відзначає він, що пізнання починається з спостережень і досвіду, на основі яких потім в результаті їх узагальнення формулюються твердження, то тепер, згідно нової методологічної установки, теорії не виникають з наших спостережень і експериментів, а лише перевіряються на них, тобто критичний раціоналізм не відмовляється зовсім від спостережень і експериментів, вони просто грають роль перевірок. Однак він відкидає будь-яку можливість індуктивної методології, бо індуктивний процес фактично не здійснимий, це міф¹⁴. Завершуючи опис відмінностей критичного раціоналізму від класичного емпірицизму, позитивізму та класичного раціоналізму, І. З. Шишков пояснює, що критичний раціоналізм нічого спільного не має з позитивізмом, він так само далекий і від класичного (не-критичного) раціоналізму, які орієнтовані на класичний тип раціональності, який визначається принципом достатнього (остаточного) обґрунтування¹⁵.

3. Проблема індукції та проблема демаркації меж наукового пізнання* – основні проблеми теорії пізнання, які вирішені критичним раціоналізмом.** Засновник критичного раціоналізму К. Поппер

* Пробно висунута методологічна концепція критично-правового мислення потребує подальшого обґрунтування та розвитку. – В.Д.

** Проблема погрішимості правового знання потребує окремого ґрунтовного дослідження. – В.Д.

*** Проблема індукції та проблема демаркації меж наукового пізнання в сфері правознавства потребують окремих ґрунтовних досліджень. – В.Д.

вперше виклав основні проблеми теорії пізнання та пропозицію щодо їх вирішення в короткій статті «Критерій емпіричного характеру теоретичних систем», опублікованій в 1933 р. Юмовська проблема індукції, тобто питання про достовірність законів природи, виникає з явного протиріччя між принципом емпіризму (який стверджує, що тільки «досвід» дозволяє судити про істинність чи хибності фактуального висловлювання) і усвідомленням тієї обставини, що індуктивні (або узагальнюючі) міркування недостовірні. Усі попередні спроби вирішити проблему індукції, пояснює К. Поппер, об'єднують одне необґрунтоване допущення про те, що для всякого справжнього висловлювання повинна існувати логічна можливість як його (остаточного) емпіричного підтвердження, так і його (остаточного) емпіричного спростування. Якщо відмовитися від цього допущення, каже К. Поппер, то стає можливим просте вирішення того протиріччя, яке утворює проблему індукції. Ми можемо цілком послідовно інтерпретувати закони природи і теорії як справжні висловлювання, які *частково вирішувані*, тобто вони – за логічних підстав – не підтверджувані, але *асиметричним чином тільки спростовувані*: це висловлювання, що перевіряються шляхом систематичних спроб їх фальсифікації. Пропоноване рішення має ту перевагу, вважає К. Поппер, що воно відкриває шлях також для вирішення другої, ще більш фундаментальної проблеми теорії пізнання - проблеми демаркації (кантівська проблема меж наукового пізнання), яку можна визначити як проблему знаходження критерію, який дозволив би нам провести розмежування між твердженнями (висловлюваннями, системами висловлювань), що належать до емпіричної науки, і твердженнями, які можна назвати «метафізичними». Згідно з цим критерієм, висловлювання або системи висловлювань містять інформацію про емпіричний світ тільки в тому випадку, якщо вони мають здатність прийти в зіткнення з досвідом, або більш точно – якщо їх можна *систематично перевіряти*, тобто піддати перевіркам, результатом яких *може бути* їх спростування. Саме тому, К. Поппер, перефразувавши і узагальнивши добре відоме зауваження Ейнштейна, охарактеризував емпіричну науку наступним чином: у тій мірі, в якій наукове висловлювання говорить про реальність, воно має бути спростовуваним, а в тій мірі, в якій воно не спростовуване, воно не говорить про реальність^{16*}. У 1957 р. К. Поппер цей висновок переконливо доповнив: «Теорія, що не спростовувана ніякою мислимою подією, є ненауковою. Неспростованість є не перевагою теорії (як часто думають), а є її недоліком»¹⁷. Стисло викладені К. Поппером основні проблеми теорії пізнання та пропозицію щодо їх вирішення в статті «Критерій емпіричного характеру теоретичних систем», він докладно сформулював та аргументував в знаменитій праці «Логіка наукового дослідження»¹⁸. У цій праці К. Поппер чітко формулює рішучу антиіндукційну спрямованість своєї концепції: підтримувана ним теорія прямо і безпосередньо виступає проти усіх спроб діяти, виходячи із ідей індуктивної логіки¹⁹. К. Поппер заявляє, що принцип індукції зовсім зайвий і, окрім того, він неминуче веде до логічних суперечностей. Для того, щоб виправдати принцип індукції, нам необхідно застосовувати індуктивні виведення, для виправдання цих останніх доводиться вводити індуктивний принцип більш високого порядку, і так далі в тому ж дусі. Отже, спроба обґрунтувати принцип індукції, виходячи з досвіду, з необхідності терпить крах, оскільки вона неминуче призводить до нескінченного регресу. З точки зору К. Поппера, охарактеризовані труднощі, що виникають в індуктивній логіці, нездоланні²⁰. З врахуванням викладеного він вважає, що логіка наукового дослідження може бути вибудована як теорія *дедуктивного методу* перевірки або як переконання, згідно з яким гіпотезу можна *перевірити* тільки емпірично і тільки *після* того, як вона була висунута²¹. Можна виділити, вважає К. Поппер, чотири різних шляхи, за якими відбувається перевірка теорії. По-перше, це логічне порівняння отриманих наслідків один з одним, за допомогою якого перевіряється внутрішня несуперечливість системи. По-друге, це дослідження логічної форми теорії з метою визначити, чи має вона характер емпіричної, тобто наукової теорії, чи є тавтологічною. По-третє, це порівняння даної теорії з іншими теоріями, в основному з метою визначити, чи внесе нова теорія вклад в науковий прогрес в тому випадку, якщо вона виживе після її різних перевірок. І, нарешті, по-четверте, це перевірка теорії за допомогою емпіричного застосування виведених з неї наслідків; в цьому випадку процедура перевірки завжди є дедуктивною²². К. Поппер особливо підкреслює, що в процедурі перевірки теорій немає і сліду індуктивної логіки. Тут ніде не передбачається можливість переходу від істинності окремих висловлювань до істинності теорій, так само як ніде не допускається, що на підставі «верифікованих» наслідків може бути встановлена «істинність» теорії або хоча б її «ймовірність». У «Логіці наукового дослідження» К. Поппер здійснив детальний аналіз методів дедуктивного перевірки і показав, що в рамках такого аналізу можна розглядати всі проблеми теорії пізнання²³.

4. Науковий метод проб та усунення помилок, припущень та спростувань у сфері правознавства**.

З викладених вище позицій критичного раціоналізму К. Поппер розробив, обґрунтував та описав науковий метод проб та усунення помилок, припущень та спростувань, тобто більш широкий діалектичний метод, ніж діалектика Гегеля, Маркса, яка є лише окремим випадком методу спроб та усунення помилок²⁴. Така точка зору К. Поппера, на думку В. М. Садовського, в прихильника марксистсько-гегелівської діалектики може викликати шок²⁵. Науковий метод проб та усунення помилок, припущень та спростувань К. Поппер коротко описав

* У 1957 р. цей фундаментальний для теорії пізнання висновок К. Поппера був доповнений приміткою із викладом не менш важливого зауваження А. Ейнштейна: «Якщо теореми математики прикладаються до відображення реального світу, вони не точні; вони точні доти, поки вони не посилаються на дійсність» (Див.: *Ейнштейн А. Геометрия и опыт. – Собрание научных трудов, т. 2. – М.: Наука, 1966, С. 83.*)

** Науковий метод проб та усунення помилок, припущень та спростувань у сфері правознавства потребує окремого ґрунтовного дослідження. – В.Д.

таким чином. Зіткнувшись з певною проблемою, вчений пропонує, в порядку гіпотези, деяке рішення – теорію. Якщо ця теорія і визнається наукою, то лише умовно; і найхарактерніша риса наукового методу полягає якраз у тому, що вчені не пошкоджують сил для критики та перевірки обговорюваної теорії. Критика і перевірка йдуть рука об руку: теорія піддається критиці з різних сторін, і критика дозволяє виявити ті моменти теорії, які можуть виявитися уразливими. Перевірка ж теорії досягається за допомогою якомога більш суворого випробування цих вразливих місць. Теорії висувуються як гіпотез і ретельно перевіряються. Якщо результат перевірки свідчить про помилковість теорії, то теорія елімінується (*усувається – В.Д.*); метод проб і усунення помилок є, по суті, метод елімінації. Його успіх залежить головним чином від виконання трьох умов, а саме: пропонувані теорії повинні бути досить численні (і оригінальні); вони повинні бути досить різноманітні; здійснювані перевірки повинні бути досить суворі. Таким чином, зазначає К. Поппер, ми зможемо, якщо нам пощастить, гарантувати виживання найбільш прийнятної теорії за допомогою елімінації менш придатних²⁶.

Науковий метод проб та усунення помилок, припущень та спростувань, назвавши його методом випробувального, експериментального мислення, поширив на царину правознавства знаний в Європі фахівець з філософії права Р. Циппеліус²⁷. Завдяки цьому методу, стверджує Р. Циппеліус, отримують розвиток різні галузі права. Використовуючи таку методологічну настанову, він висуває принципові відповіді на питання, які стосуються справедливості та випробовує обґрунтованість цих відповідей²⁸.

Формуванню природознавчої гіпотези відповідає у царині правознавства більш-менш вдала пропозиція правового принципу, яка у прийнятному варіанті розв'язує проблему відповідного порядку міжлюдських відносин. Знайти вдале рішення у царині права – означає сформулювати правовий принцип, який несуперечливо входить у контекст і, переконливо узгоджуючись з правовим почуттям, що панує у суспільстві, розв'язує відкриті питання. Подібно до інших наук, у розв'язанні правових проблем також бере участь креативне мислення. Як і в інших науках, у правознавстві не вдається з першої спроби виробити концепцію, яка б розв'язувала проблему найбільш переконливим чином. Запропоновані рішення повинні «витримати» перевірку. Для методу випробувального мислення центральним є питання, на основі якого встановлюється, чи запропоноване рішення витримує перевірку. Це випробування наявності вдалого рішення проблеми повинно відбуватися під кутом зору дієвості, справедливості і узгодженості з системою. Якщо рішення проблеми не витримало випробування, то в такому вигляді воно знімається, що не виключає можливості збереження його з певними обмеженнями чи іншими модифікаціями, ... і таким чином – перетворюється у нескінченний пошук справедливого права²⁹. Описане Р. Циппеліусом експериментальне мислення раніше слугувало найбільш ефективним методом пізнавальних зусиль людини. Воно становило базову модель орієнтації людини у світі, його застосовували не тільки в царині природознавства, але й стосовно проблем права. Так, два найвідоміших і загально визнаних правових порядки – римське та англосаксонське право – виникли як результати розв'язання конкретних правових проблем, а саме як прецедентне право³⁰.

Отже, в цьому дослідженні, для критичного обговорення науковцями, *пробно* висунута методологічна концепція критично-правового мислення* як синтезу та альтернативи основним типам праворозуміння, тобто «діаметрально протилежним» теоріям природного права та теоріям позитивного права. Науковий метод проб та усунення помилок, припущень та спростувань може бути використаний юридичною наукою усіх рівнів для розгляду конкретних правових проблем (теоретичних та практичних).

¹ Основні типи праворозуміння: правовий позитивізм і природно-правове мислення // Тема 2. Методологія філософії права // Філософія права: підручник / За ред. О. Г. Данильяна. – Х.: Право, 2009. – С. 26–33.

² Рабінович П. Праворозуміння «природне» та «легістське»: неминучість співіснування // Право України. – 2009. – № 3. – С. 66.

³ Рабінович С. П. Взаємозв'язки природного та позитивного права: методологічні засади дослідження // Проблеми філософії права. – 2008–2009. – Том VI–VII. – С. 65.

⁴ Поппер К. Что такое диалектика? // Вопросы философии. – 1995. – № 1. – С. 118–138. Див. також: Садовский В. Н. Карл Поппер, Гегелевская диалектика и формальная логика // Вопросы философии. – 1995. – № 1. – С. 139–148; Смирнов В. А. К. Поппер прав: диалектическая логика невозможна // Вопросы философии. – 1995. – № 1. – С. 148–151.

⁵ Рассел Бетран. Философский словарь разума, материи и морали / Пер. с англ. – К.: Port-Royal, 1996. – С. 235.

⁶ Поппер К. Что такое диалектика? – С. 119.

⁷ Сепетий Д. П. Критичний раціоналізм Карла Поппера: пізнання шляхом спроб і помилок, припущень і спростувань // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – Вип. 40. – 2010. – С. 72.

⁸ Там само. – С. 75.

⁹ Там само. – С. 73.

¹⁰ Кельман М. С. Методологічна ситуація у сучасному правознавстві та тенденція розвитку його методології // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2013. – № 5. – С. 7.

¹¹ Сливка С. С. Філософія права: методологічне осмислення // Право України. – 2011. – № 8.

¹² Шишков И. З. В поисках новой рациональности: Философия критического разума. Изд. 2-е. – М.: Едиториал УРСС, 2010. – С. 104, 105.

¹³ Поппер К. Учение о погрешимости и рост знания // Поппер К. Факты, нормы и истина: дальнейшая критика релятивизма // Поппер К. Логика и рост научного знания. – М.: Прогресс, 1983. – С. 387.

* Пробно висунута методологічна концепція критично-правового мислення потребує подальшого обґрунтування та розвитку. – В.Д.

¹⁴ Шишков И. З. Вказана праця. – С. 105, 106.

¹⁵ Там само. – С. 108.

¹⁶ Поппер К. Р. Критерий эмпирического характера теоретических систем // Поппер К. Логика и рост научного знания. М.: Прогресс, 1983, С. 236–239.

¹⁷ Поппер К. Р. Предположения и опровержения рост научного знания // Поппер К. Р. Логика и рост научного знания. – М.: Прогресс, 1983, С. 245.

¹⁸ Поппер К. Р. Логика научного исследования // Поппер К. Р. Логика и рост научного знания. – М.: Прогресс, 1983.

¹⁹ Садовский В. Н. Карл Поппер и Россия. – М.: Эдиториал УРСС, 2002. – С. 37.

²⁰ Поппер К. Р. Логика научного исследования. – С. 48, 49.

²¹ Там само. – С. 50.

²² Там само. – С. 52–53.

²³ Там само. – С. 54.

²⁴ Поппер К. Что такое диалектика? – С. 118.

²⁵ Садовский В. Н. Что такое диалектика? // Садовский Вадим Николаевич. Карл Поппер и Россия. – М.: Эдиториал УРСС, 2002. – С. 77.

²⁶ Поппер К. Что такое диалектика? – С. 119.

²⁷ Розвиток права шляхом «проб та помилок» // Розділ 4. Справедливість // Циплеліус Р. Філософія права: Підручник: Пер. з нім. – К.: Тандем, 2000. – 300 с.

²⁸ Див. докладніше: там само. – С. 84–86.

²⁹ Див. докладніше: там само. – С. 86–90.

³⁰ Там само. – С. 90.

Резюме

Десятник В. О. Критично-правове мислення.

У дослідженні для критичного обговорення науковцями *пробно* висунута методологічна концепція критично-правового мислення як синтезу та альтернативи основним типам праворозуміння, тобто «діаметрально протилежним» теоріям природного права та теоріям позитивного права. Науковий метод проб та усунення помилок, припущень та спростувань може бути використаний юридичною наукою усіх рівнів для розгляду конкретних правових проблем (теоретичних та практичних).

Ключові слова: критично-правове мислення, раціоналізм та емпіризм, теорії природного та позитивного права, ідея погрішності знання, проблема індукції, проблема демаркації наукового знання, науковий метод проб та усунення помилок, припущень і спростувань.

Резюме

Десятник В. А. Критически-правовое мышление.

В исследовании для критического обсуждения учеными *пробно* выдвинута методологическая концепция критически-правового мышления как синтеза и альтернативы основным типам правопонимания, то есть «диаметрально противоположным» теориям естественного права и теориям позитивного права. Научный метод проб и устранения ошибок, предположений и опровержений может быть использован юридической наукой всех уровней для рассмотрения конкретных правовых проблем (теоретических и практических).

Ключевые слова: критически-правовое мышление, рационализм и эмпиризм, теории естественного и позитивного права, идея погрешности знания, проблема индукции, проблема демаркации научного знания, научный метод проб и устранения ошибок, предположений и опровержений.

Summary

Desiatnyk V. Critical legal thinking.

The research for critical discussion scientists *tentatively* nominated methodological concept of critical legal thinking and synthesis as an alternative to the main types of thinking that is “diametrically opposed” theories of natural law and positive law theories. The scientific method of trial and error elimination, assumptions and denials can be used to review all legal problems (theoretical and practical).

Key words: critical legal thinking, rationalism and empiricism, the theory of natural law and positive idea fallibilizm knowledge, the problem of induction, the problem of demarcation of scientific knowledge, scientific method of trial and error elimination, assumptions and denials.

Отримано 24.10.2014